

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۰۹/۱۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۰۲/۰۲

راضیه لیب‌زاده^۱، مهدی حمزه‌نژاد^۲، عبدالحمید نقره‌کار^۳، محمدعلی خان‌محمدی^۴

بازخوانی اسلامی از مدل محیط-رفتار راپاپورت در سازمان فضایی خانه و تحقق سنجی آن در طرح^۵

چکیده

سازمان فضایی خانه‌ها در خلال تحولات نوگرایی بیشترین تغییر را داشته است. این تغییر فرهنگ، در ساخت سازمان فضایی خانه در تغییر روابط اعضای خانواده نسبت به گذشته کاملاً قابل مشاهده است. دانشجویان در آموزش طراحی مسکن معمولاً با نظام متعارضی از روابط فضایی در خانه‌های گذشته و امروز مواجه می‌شوند و براساس سلیقه و آموزش‌های آزاد استادان، طرحی با تأکید بر ابعاد خلاقیت و زیبایی که حالتی آزاد و فردی دارد، پیشنهاد می‌دهند. هدف پژوهش، ارائه مدلی برای ایجاد رابطه بین محتوا و طراحی و تحقق سنجی آن، با تأکید بر عرصه‌بندی فضاهای درونی خانه بر مبنای روابط خانواده در مکتب اسلام است. بدین منظور از مدل تحلیل محیط-رفتار راپاپورت بهره گرفته شد. شکل ایرانی-اسلامی مدل بر مبنای روابط خانواده در اسلام صورت داده شد و با بهره‌گیری از روش استدلال منطقی و با نظر سنجی دلفی از متخصصان طراحی خانه، اعتبار یافته‌ها تأیید و مدل نهایی تنظیم گردید. سپس مدل فوق به‌عنوان ابزار آموزش طراحی سازمان فضایی خانه، برای دانشجویان سال دوم کارشناسی معماری در دو گروه آزمون و کنترل به‌کار گرفته شد. اگرچه سنجش تمامی طرح‌های دو گروه توسط مؤلفان صورت گرفت، بار دیگر توسط پنج متخصص طراحی خانه از نمونه آماری منتخبی از هر دو گروه، اعتبار نتایج تأیید گردید. نتایج تحقیق نشان می‌دهد گروه آزمون با درصد معناداری روابط فضایی داخلی خانه را نزدیک‌تر به آموزه‌های فرهنگ اسلامی طراحی نموده‌اند و این در حالی است که از بعد خلاقیت و زیبایی‌شناسی تفاوت معناداری بین دو گروه مشاهده نمی‌شود. بنابراین اگرچه زیبایی‌شناسی خانه مستقل از سازمان فضایی آن نیست، ولی با رعایت حساسیت‌های مدل باز هم می‌توان به آموزش صحیح نسبت به تحقق طرح مطلوب و همه‌جانبه از دانشجویان امیدوار بود.

کلیدواژه‌ها: مدل «محیط-رفتار» راپاپورت، سازمان فضایی خانه، آموزش طراحی، اسلام.

^۱ استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، استان تهران، شهر تهران (نویسنده مسئول مکاتبات)

E-mail: r.labibzadeh@gmail.com

^۲ استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، استان تهران، شهر تهران

E-mail: Hamzenejad@iust.ac.ir

^۳ دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، استان تهران، شهر تهران

E-mail: Noghre@iust.ac.ir

^۴ استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، استان تهران، شهر تهران

E-mail: Khanmohammadi@iust.ac.ir

^۵ این مقاله برگرفته از رساله دکتری معماری رضیه لیب‌زاده با عنوان «ارتقای محتوا در آموزش طراحی خانه مبتنی بر آموزه‌های اسلام» با راهنمایی مهندس عبدالحمید نقره‌کار و دکتر محمدعلی خان‌محمدی و مشاوره دکتر مهدی حمزه‌نژاد در دانشگاه علم و صنعت ایران است.

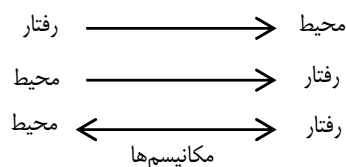
مقدمه

خانه به عنوان محفل اصلی خانواده نیازمند سازمان فضایی ویژه‌ای است. خانواده نظامی است با مجموعه‌ای از روابط درونی و بیرونی و خانه به عنوان محل سکونت آن نیازمند تفکیک فضاها به تناسب نوع فعالیت‌ها و روابط افراد آن است. عرصه‌بندی‌های درونی خانه می‌تواند بستر ساز تحقق روابط خانوادگی گردد، بنابراین طراحی خانه به‌ویژه به لحاظ تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی و نوع رابطه این فضاها با یکدیگر، بسیار حائز اهمیت است. این مقاله با مبنا قرار دادن دستگاه فکری اسلام، به دنبال قرائت سازمان فضایی درون خانه برای سبک زندگی اسلامی است. اگرچه در این مقاله دستگاه فکری مینا، اسلام است اما با توجه به مدل بکارگرفته شده در این مقاله یعنی پروفیل محیط-رفتار راپاپورت-که قائل به اهمیت تمایزات فرهنگی در تحقق محتوا و طرح است- امکان قرائت این مدل برای سایر مکاتب فکری و سازگار نمودن آن با دیدگاه‌های سایر فرهنگ‌ها نیز فراهم آمده است.

شناخت سازمان فضایی خانه طبق مؤلفه‌های مورد نیاز روابط خانوادگی معرفی شده در اسلام، در امر آموزش موضوع مهمی است که بر ارتقای محتوایی طرح دانشجویان اثرگذار است. این مقاله بر آن است تا با ارائه مدل ارزش‌های (پروفیل)^۱ طراحی سازمان فضایی خانه بر اساس رویکرد اسلامی، مبنایی برای طراحی روابط میان فضاهای اصلی درون خانه به دست دهد تا بر این اساس بتواند طرح دانشجویان را به لحاظ محتوایی در این بخش ارتقا بخشد. بدین منظور لازم است تا مؤلفه‌های مورد نیاز روابط افراد خانواده شناسایی و مابه‌ازای کالبدی آنها در روابط بین فضاهای خانه ارائه شود. پرسش از چگونگی ایجاد حریم بصری، ارتباط بصری، دسترسی و سلسله‌مراتب میان عرصه‌بندی‌های عمومی تا خصوصی خانه (سازمان فضایی) برای ایجاد مؤلفه‌های مورد نیاز در روابط خانوادگی، مبنای شکل‌گیری این مدل ارزش‌ها (پروفیل) بوده است. با ارائه این مدل در آتلیه طراحی خانه و کاربرد آن توسط دانشجویان، میزان موفقیت آنها در طرح نهایی هم در تحقق مؤلفه‌های محتوایی و هم در میزان خلاقیت سنجیده می‌شود.

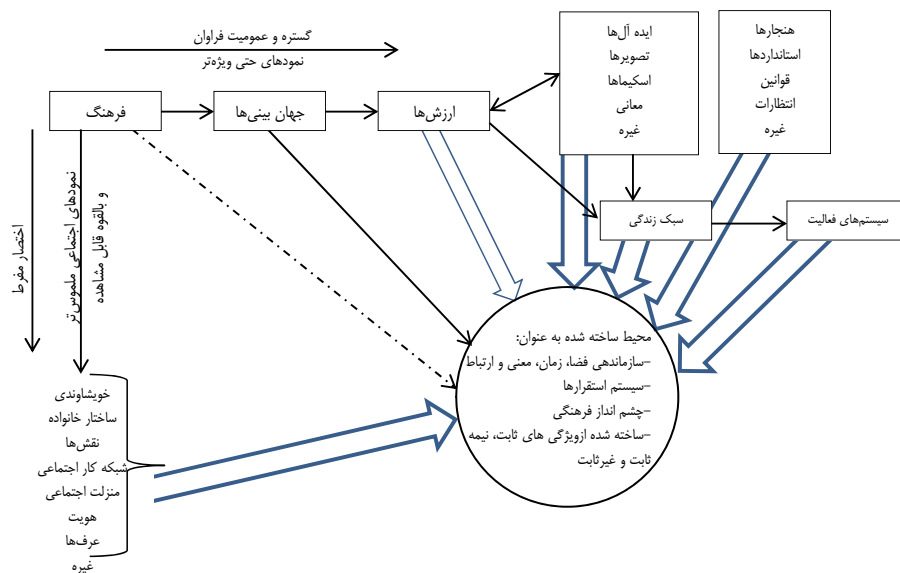
ضرورت بازخوانی محتوای خانه با یک مدل مشترک و در فرهنگ‌های متفاوت مرور ادبیات موضوع، اهمیت توجه به بعد محتوا در طراحی خانه را از زوایای متنوع نشان می‌دهد. این پژوهش‌ها را می‌توان در چهار دسته‌بندی زیر ارائه نمود: پدیدارشناسی، روان‌شناسی محیط، علوم اجتماعی و جغرافیا (آقالطینی، ۱۳۹۰). از جمله پژوهشگران این حوزه‌ها می‌توان: بورکهارت (۱۳۶۹)، کوپرمارکوس (۱۳۸۲)، شولتز (۱۳۸۹)، راپاپورت (۱۳۹۱)، الکساندر (۱۳۸۷)، مایس (۱۳۸۶)، Rapaport (1982)، Moore (2000)، Coolen (2004)، Sixsmith (1986)، Montreuil (2011)، Blunt & Dowling (1998)، Gifford (2006) و ... را برشمرد. شناخت معانی مترتب بر خانه در بسترهای فکری و فرهنگی مختلف و از دیدگاه اندیشمندان گوناگون بر ضرورت بازخوانی معنای خانه مبتنی بر بستر فرهنگی جامعه تأکید می‌نماید. همچنین در این میان توجه به به‌کارگیری مدلی که قابلیت بازگو نمودن قرائت‌های متناسب با این تنوع دستگاه‌های فکری و فرهنگی را داشته باشد، اهمیت دارد.

تأثیر متقابل محیط و رفتار (EBS)^۲ بر یکدیگر، موضوع مطالعات بسیاری از محققان بوده است که از آن جمله می‌توان به مطالعات لنگ (۱۳۸۱)، راپاپورت (۱۳۹۱)، فون مایس (۱۳۸۶)، الکساندر (۱۳۸۷) و ... اشاره کرد. بنا به نظر راپاپورت (۱۳۹۱) فرهنگ تأثیر مهمی بر رابطه محیط-رفتار دارد و نقش آن به عنوان عامل مؤثر بر رفتار انسان بسیار مهم است. انواع رابطه محیط-رفتار (EBS) توسط وی ارائه شده است (شکل ۱). فرهنگ نقش مهمی در هر سه حالت شکل ایفا می‌کند و لازم است ارتباط بین فرهنگ و محیط ساخته شده به همراه چارچوب EBS مطالعه شود. EBS به شدت میان‌رشته‌ای است و باید دانش‌های زیادی را شامل شود که از این میان انسان‌شناسی مستقیماً می‌تواند به آن مرتبط شود و به‌ویژه پرداختن به فرهنگ در آن، رویکرد مفیدتری است^۳ (راپاپورت، ۱۳۹۱، ۴۲).

شکل ۱. انواع رابطه محیط-رفتار در EBS

منبع: رایپاپورت، ۱۳۹۱، ۴۲

شکل ۲. تفکیک لایه‌های فرهنگ و ارتباط آنها با محیط ساخته شده مثل خانه؛ ضخامت فلش‌ها با امکان و سهولت رابطه با اجزا مختلف مطابقت دارد. این نمودار بیانگر ظهور محتوا و کالبد متفاوت برای طرح خانه بسته به فرهنگ‌های مختلف است.

منبع: رایپاپورت، ۱۳۹۱، ۱۴۲

براساس دیدگاه رایپاپورت خانه بیش از آنکه ساختاری کالبدی باشد نهادی است با عملکردی چندبُعدی متأثر از اجتماع، فرهنگ، آئین مذهبی، اقتصاد و شرایط محیطی؛ و از آنجا که ساخت «خانه» امری فرهنگی است، شکل و سازمان آن نیز متأثر از فرهنگی است که خانه محصول آن است (Rapoport, 1969, 46). تحقیقات گیفورد^۴ نشان می‌دهد اغلب افراد ترجیح می‌دهند در خانه‌هایی زندگی کنند که مطابق با فرهنگ گذشته آنان باشد. این به دلیل آن است که سکونتگاه‌هایی که تبلوری از فرهنگ باشند مکمل الگوهای رفتاری آن فرهنگ هستند (Gifford, 1998, 85). رایپاپورت (۱۳۹۱) شکل زیر را در اثرگذاری عوامل مختلف در تحلیل و نیز در طراحی محیط‌ها ارائه می‌دهد (شکل ۲). ضخامت فلش‌ها، احتمال نسبی و سهولت کاربرد اجزای متنوع و نشانه‌های فرهنگ را در برای تحلیل و طراحی نشان می‌دهد. آنچه که در شکل نیز دیده می‌شود اثرگذاری مقدم فرهنگ و جهان‌بینی بر شکل‌گیری ارزش‌ها و بالطبع سایر مراحل مؤثر بر محیط ساخته شده و سازمان‌دهی فضا است. رایپاپورت با قائل بودن به نقش بسزای تمایزات فرهنگی در ظهور محیط ساخته شده، زمینه تعامل میان دستگاه‌های فکری مختلف را با ایجاد امکان قرائت‌های مختلف از یک مدل مشترک فراهم می‌آورد. وی با بیان پروفیل‌های کیفیت محیطی^۵ در کتاب فرهنگ، معماری و طراحی - که در این نوشتار از آنها استفاده شده است - ابزار مناسبی جهت سنجش کیفیت محیط ساخته شده در دستگاه‌های فکری مختلف مرتبط با زمینه فرهنگی

آن فراهم آورده است. معنی ویژگی‌های کیفیت محیطی، ویژگی‌هایی است که برای مردم رضایت فراهم می‌آورد و وقتی انتخاب می‌گردند، محیط‌هایی با ویژگی‌های منفی را رد می‌کنند. این ویژگی‌ها یا اجزای کیفیت محیطی می‌توانند شناسایی شوند، مطالعه گردند، فهرست شوند، ردیف گردند و مرتبط شوند. آن‌ها به بهترین وجه توسط پروفیل‌های کیفیت‌های محیطی شرح داده می‌شوند و بسیار ساده‌تر مرتبط می‌گردند (راپاپورت، ۱۳۹۱، ۹۱-۸۹).

ساختن «خانه» بدون حضور نظم و سازمان حاصل از محتواهای برآمده از فرهنگ‌ها بسیار دشوار است. از نظر مایس خلق مکانی با هویت خصوصی مسئله‌ای است که نیاز به توجه جدی دارد چراکه برای قشر کثیری از مردم انبوهی از خانه‌های بی‌نام و نشان در حال ساخت و تولید است (مایس، ۱۳۸۶، ۱۶۷). گروتز ارتباطات فضایی بین افراد را سیستمی پیچیده از تمایل به نزدیکی، فرار، نادیده گرفتن و توجه نکردن و ... می‌داند و به این دلیل فضای ساخته‌شده به وسیله معماری از جمله خانه را تنها با توجه به فضایی ریاضی غیرقابل طراحی برمی‌شمارد: لازم است طرح فضایی به‌ترتیبی باشد که تمامی این ارتباطات اجتماعی - روانی تقویت شوند یا اینکه لاقط مزاحمتی برای آنها ایجاد نشود (گروتز، ۱۳۸۸، ۲۲۶). تحقیقات اخیر صورت گرفته در انگلستان نشان می‌دهد فقدان فضای کافی و روابط نادرست میان فضاها در خانه تأثیرات معنی‌داری بر روابط خانوادگی دارد (Roberts-Hughes, 2011). الکساندر (۱۳۸۷) نظریه‌های طراحی خود را در دستیابی به روش‌های طراحی با کیفیتی جاودانه و بی‌زمان مطرح می‌کند. نظرات وی همچنان محور توجه بسیاری از محققان حوزه طراحی محیط است (مهاجر، ۱۳۸۷، ۴۶). بنا به نظر وی الگوها پاسخگوی مشکلات طراحی خواهند بود (Alexander, 1977, 45). نظریات رفتارشناسی لنگ (۱۳۸۱) نیز محور مطالعات مختلفی از جمله طرح خانه بوده است، به‌عنوان مثال می‌توان به مطالعات عینی‌فر (۱۳۸۲، ۱۳۸۶، ۱۳۷۹، ...) و غفوریان (۲۰۱۲) در این زمینه اشاره نمود.

خانه در فرهنگ اسلام

خانه از نظر اسلام پدیده مقدسی است. در تمدن اسلامی همواره صفتی از خانه که مورد تأکید و نظر بوده و در عمل خانه‌ها با توجه به آن شکل گرفته‌اند، سکون و آرامش بوده است (فرازینا، ۱۳۷۱، ۳۹). در قرآن کریم آمده است: «خداوند برای سکونت شما خانه‌هایتان را قرارداد.» (نحل، ۸۰). انسان خانه می‌سازد تا مکانی زمینی برای قرار خود و مشابه بهشت وعده داده شده خداوند، بیافریند. خانه مسلمان با حیاط داخلی محصورش از چهار جانب و یا باغ محصورش که در آن چاه یا چشمه‌ای است، باید مشابه آن جهان (بهشت) باشد (بورکهارت، ۱۳۶۹). «بیت» عمیقاً در قرآن موجودیتی نه قائم به‌خود که «قائم به غایت» است (ناری قمی، ۱۳۸۹، ۷۳) و اعتبار آن به واسطه ارتباط ساکنانش با پروردگار عالم سنجیده می‌شود (نور، ۳۶). حتی آبادانی و ویرانی خانه در پس نیکی و بدی صاحبان آن است (نمل، ۵۲). خانه‌ای که از معنویت به‌دور باشد محل آسایش نیست (شعراء، ۱۴۹). در پژوهش‌های بسیاری به ویژگی‌های مسکن در فرهنگ اسلام پرداخته شده است (بورکهارت، ۱۳۶۹؛ ناری قمی، ۱۳۸۹؛ پیرنیا، ۱۳۸۱؛ حائری، ۱۳۸۸؛ نقی‌زاده، ۱۳۷۹؛ زارع، ۱۳۹۰؛ سرتیپی‌پور، ۱۳۸۳؛ بمانیان، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰ و ...). تلاش برای کاربردی نمودن نتایج حاصل از پژوهش‌های نظری ضروری است. پروفیل مدل‌شده در این مقاله با ارائه سازمان فضایی درون خانه و روابط میان فضاها به‌دنبال کاربردی نمودن کیفیات مسکن اسلامی در آموزش طراحی خانه و تلفیق سطوح معنا و کالبد است.

روش تحقیق

روش تحقیق اصلی پژوهش، تفسیری و تحلیلی، تحلیل محتوای کیفی و استدلال منطقی است. در بخش

اول، مطالعه اسنادی و مراجعه به منابع معتبر مرتبط به روش تحلیل و تفسیر و استدلال منطقی و نیز روش دلفی، مصاحبه و پرسش‌نامه از خبرگان طراحی خانه، به‌منظور مدل‌سازی سازمان فضایی خانه (پروفیل نظام ارزش‌های طراحی سازمان فضایی خانه) با استفاده از پروفیل‌های کیفیت محیطی راپاپورت انجام شده است. در این بخش، مؤلفه‌های سازمان فضایی درون خانه و مؤلفه‌های محتوایی روابط خانوادگی که به روش استدلالی از منابع استخراج شده، با استفاده از ابزارهای سنجش کیفیت محیط ارائه شده توسط راپاپورت در بخش اول مقاله مدل‌سازی و در بخش دوم به‌کار گرفته شده است. در بخش دوم، تحقق سنجی مدل به‌دست آمده در ارتقای طراحی خانه توسط دانشجویان، به روش تحقیق آزمایشی کنترل شده صورت پذیرفته و از آزمون‌های آماری من-ویتنی و کولموگروف-اسمیرنوف برای تحلیل نتایج بهره گرفته شده است.

محدوده این تحقیق در بخش انتخاب اجزای طراحی خانه به روابط میان عرصه‌بندی‌های درونی خانه، به دلیل تأثیر بسزای آن بر روابط خانوادگی اختصاص دارد. در بخش تحقق سنجی مدل پردازش شده، آتلیه طراحی معماری یک دوره کارشناسی که به طراحی خانه مستقل مسکونی می‌پردازد، انتخاب شده است. از جمله دلایل این انتخاب می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: آموزش طراحی صحیح خانه از مراحل اولیه به دانشجوی مبتدی می‌تواند از بروز آسیب‌های بعدی در مراحل اجرایی نیز جلوگیری نماید. طراحی خانه در طرح یک با محدودیت‌های کمتری در ابعاد گوناگون طراحی^۶ مواجه است. بنابراین امکان آموزش آزادانه‌تر در بعد محتوا به‌همراه سایر مؤلفه‌های طراحی در این مقطع بیش از مراحل دیگر وجود دارد. همچنین این طراحی در ابعاد محدودتر و در مقیاس واقعی نیز قابل تعمیم است و می‌توان با حفظ اصول شناسایی شده برای طراحی خانه، محدودیت‌های مورد نظر را نیز در طراحی‌های مختلف خانه اعمال نمود.

شالوده نظری

روابط خانوادگی در اسلام

سازمان خانواده^۷ از عوامل مهم طراحی درون خانه است. در تعاریف، خانواده هسته‌ای و گسترده از هم متمایز شده‌اند (لنگ، ۱۳۸۱، ۱۳۹). در خانواده هسته‌ای - که در نوشتار حاضر مورد توجه است - روابط درونی متقابل بین زن و مرد و فرزندان است. در یک دسته‌بندی می‌توان روابط اعضای خانواده را به دو دسته روابط درونی و بیرونی تقسیم نمود (گیدنز، ۱۳۷۸). منظور از روابط درونی، روابطی است که رفتارهای مابین اعضای خانواده با یکدیگر را شکل می‌دهد و منظور از روابط بیرونی ارتباطات افراد خانواده، با سایرین در درون خانه از جمله مهمان و همسایه است. در اینجا آن دسته از روابط خانوادگی از دیدگاه اسلام مورد تأکید قرار گرفته است که می‌تواند در ساختاردهی به سازمان فضایی خانه مؤثر افتد تا بر این اساس محتوای مدل مورد نظر تدوین گردد.^۸

روابط درونی خانواده

مرتبط با روابط درونی خانواده می‌توان سه دسته رابطه برشمرد: رابطه متقابل پدر و مادر و فرزندان، رابطه فرزندان با یکدیگر و رابطه دو همسر.

- رابطه متقابل پدر و مادر و فرزندان

در دین اسلام بر رابطه متقابل فرزندان و والدین بسیار تأکید گردیده و آثار روحی و روانی و برکات معنوی فراوانی بر آن مترتب شده است. قرآن کریم در مورد والدین چنین دستور می‌دهد: «و پروردگارت فرمان داده جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید. هرگاه یکی از آن دو یا هر دوی آنها به پیری

رسید کمترین اهانتی به آنها روا نداشته و بر آنها فریاد مزن و گفتار سنجیده و بزرگوارانه به آنها بگو و بال‌های تواضع خویش را خاضعانه در برابر آنان فرود آر و بگو پروردگارا، همان‌گونه که مرا در کودکی تربیت کردند، مشمول رحمتشان قرار ده.» (اسراء، ۲۳ و ۲۴). پیامبر اکرم (ص) فرمود: «به نیکوکار به والدینش گفته می‌شود: هرچه خواهی بکن که ترا به زودی خواهم بخشید و به عاق والدین گفته می‌شود: هرچه خواهی بکن که ترا نخواهم بخشید.»

از سوی دیگر رشد مطلوب فرزندان در تمام ابعاد موهون ارتباط مؤثر و مطلوب با والدین است. تحلیل‌های نظری و تجربی بسیاری به ارتباط مؤثر والدین با فرزندان اختصاص یافته است و برای آن اهمیت خاصی قائل شده‌اند (جمعی از مؤلفان، ۱۳۸۲، ۱۳۷). در تعالیم اسلامی بر مسئولیت والدین در برابر فرزندان و ارزش معنوی آن بسیار تأکید شده است و والدین را به محبت و مورد رحمت خویش قرار دادن فرزندان توصیه می‌کند.^۹ برخی از مهم‌ترین اصول موجود در رابطه متقابل والدین و فرزندان در اندیشه اسلامی که می‌تواند بر طراحی سازمان فضایی خانه مؤثر باشد به قرار زیر است:

مودت و رحمت: مودت و رحمت در روابط خانوادگی نقش اساسی دارد و هرچه این مهم عمیق‌تر و گسترده‌تر باشد زندگی خانوادگی از آرامش و رشد بیشتری برخوردار خواهد بود (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸، ۶۴). رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «نگاه فرزند به پدر و مادر از روی محبت بدیشان عبادت است.» (مستدرک الوسائل، ۱۷۰). و در جای دیگر فرمود: «وقتی مرد به همسر خود با محبت می‌نگرد و زن به شوهر خود با مهر می‌نگرد خداوند به دیده رحمت به آنان می‌نگرد.» (الجامع الصغیر، ج ۱، ۳۰۲). از جلوه‌های مودت و رحمت در گفتار، ابراز علاقه و محبت زبانی و گفتگوی محبت‌آمیز است.^{۱۰} جلوه‌های سلوکی و رفتاری مودت و رحمت میان زن و مرد و نیز محبت به فرزندان در استحکام روابط خانوادگی بسیار اثرگذار است.^{۱۱}

رعایت حقوق متقابل در روابط خانوادگی: رابطه زن و مرد و رابطه فرزندان با والدین در خانواده براساس حقوق متقابل تنظیم می‌شود. «زنان را بر مردان حقوقی شایسته است همچنانکه مردان را بر زنان حقوقی است.» (بقره، ۲۸۸). رسول خدا (ص) فرمود: «فرزند بر پدر و مادر حقوقی دارد، مانند حقوقی که پدر و مادر بر فرزند دارند.» (کنز العمال، ج ۱۶، ۴۴۴؛ میزان الحکمه، ج ۱۳، ۵۰۹). علی (ع) فرمود: «خدای سبحان حقوق بندگانش را بر حقوق خود مقدم داشته است. پس هرکه حقوق بندگان را ادا کند، این امر به ادای حقوق خداوند منجر خواهد شد.» (عیون الحکم و المواعظ، ۲۲۳). خداوند حقوق و تکالیف را متقابل نهاده و از همگان خواسته که خود را پایبند به رعایت آن کنند (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۶).

– **حقوق فرزندان:** حقوق فرزندان بر والدین در چهار امر خلاصه می‌شود: امنیت، تربیت، رفاهت، عدالت.^{۱۲} امنیت: «اوست کسی که آنان را از نظر معیشت تأمین کرد و از ترس امانشان داد.» (قریش، ۴). امام صادق (ع) فرمود: سه چیز است که همه مردمان به آن نیاز دارند، امنیت، عدالت و فراوانی. «(تحف العقول، ۳۱۹). رفاهت: پیامبر (ص) فرمود: «بی‌گمان خداوند برای یک خانواده فراوانی را دوست دارد.» (الجامع الصغیر، ۲۸۸) و: «تلاش‌کننده در راه رفاهت خانواده‌اش مانند مجاهد در راه خداست.» (الکافی، ج ۵، ۸۸). عدالت: رسول خدا (ص) فرمود: «پروای الهی پیشه کنید و در میان فرزندان به عدالت رفتار نمایید، همان‌گونه که دوست دارید به شما نیکی کنند.» (کنز العمال، ج ۱۶، ۴۴۵).

تربیت: مهم‌ترین حق فرزندان بر والدین تربیت است. پیامبر (ص) فرمود: «حق فرزند بر پدرش این است که نام نیک براو بگذارد و او را به نیکی تربیت کند.» (الکافی، ج ۸، ۱۷۷) در رساله حقوق امام سجاد (ع) در این باره آمده است: «و اما حق فرزندت بر تو این است که بدانی او از توست و در این جهان به نیک و بد خویش وابسته به توست و تو با تربیت خوب و راهنمایی او به راه پروردگارش و کمک به او در فرمانبری وی هم درباره خودت و هم در حق او مسئول هستی و بر اساس این مسئولیت پاداش می‌بری و

کیفر می‌بینی. پس در کار فرزند چنان کسی عمل کن که کارش را در این دنیا به حسن بیارید و تو به سبب حسن رابطه فیما بین و سرپرستی خوبی که از او کرده‌ای و نتیجه‌الهی که از او گرفته‌ای نزد پروردگارت معذور باشی.» (تحف العقول، ۱۸۹)

- حقوق والدین: حقوق والدین از مسائلی است که در قرآن کریم و روایات اسلامی^{۱۳} بسیار بر آن تأکید شده است: «و خدا را پرستید و چیزی را با او شریک مگردانید، و به پدر و مادر احسان کنید» (نساء، ۳۶). «و چون از فرزندان اسرائیل پیمان محکم گرفتیم که جز خدا را نپرستید و به پدر و مادر احسان کنید.» (بقره، ۸۳). تأمین نیازها: اعضای یک خانواده نیازهای گوناگونی دارند که تأمین درست، معتدل و به موقع آنها در تحقق روابط سالم و پر نشاط و رشد دهنده نقش اساسی دارد. زن و مرد نیازهای مادی، عاطفی، روحی، امنیتی و جز اینها دارند که شناخت این نیازها و تأمین آنها در زندگی خانوادگی مهم است. فرزندان نیز نیازهای مختلفی دارند که شناخت و تأمین صحیح آنها در رشد و سلامت آنان نقش محوری دارد. در نگاه رسول خدا (ص) بهترین اشخاص در زندگی خانوادگی کسانی‌اند که نیازهای اعضای خانواده را دریابند و به درستی تأمین نمایند: «مردمان همگی خانواده خدای‌اند، پس محبوب‌ترین مردمان نزد خداوند سودمندترین آنان برای خانواده‌اش است.» (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ۵۶۶). مودت و رحمت، حقوق متقابل، همکاری و ... از نیازهای افراد خانواده در زمینه‌های مادی و معنوی هستند. از نیازهای فرزندان که به ویژه می‌تواند بر سازمان‌دهی و روابط فضایی درون خانه مؤثر باشد: محبت به فرزندان، بازی و هم‌بانی با فرزندان، احترام و تکریم آنان است.^{۱۴}

همکاری در امور خانه: تعاون و همکاری در خانواده از مصادیق مهم فرمان الهی به تعاون و همکاری در امور نیک و هر آن چیزی است که یک مجموعه انسانی را به سمت کمال و رشد می‌برد^{۱۵}: «و در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید.» (مائده، ۲).

- رابطه فرزندان با یکدیگر

رابطه متقابل فرزندان با یکدیگر نیز موضوع مهمی است که سازمان فضایی خانه می‌تواند شرایط لازم برای این ارتباطات را فراهم سازد. مودت و رحمت، بازی و هم‌بانی، احترام و ... از مؤلفه‌های موجود در روابط میان فرزندان با یکدیگر از نظر اسلام است. فرزندان در خانواده و در روابط متقابل خود به تدریج آماده جامعه‌پذیری می‌شوند. آن‌ها از یکدیگر برخی الگوهای رفتاری چون وفاداری، حمایت، اختلاف، تسلط‌جویی و رقابت را می‌آموزند. معماری خانه می‌تواند با ایجاد فضاهای گفتگو در عین حفظ استقلال هریک از فرزندان، اصلی‌ترین مکان برای شکل‌گیری این نوع روابط اثرگذار میان فرزندان باشد (بهشتی، ۱۳۸۵).

- رابطه دو همسر

قرآن کریم با انتساب «آرامش و سکون» به ازدواج، آن را هدف مستقیم ازدواج بیان می‌نماید (روم، ۲۱). زن و مرد در زندگی خانوادگی نیازهای متنوعی دارند که خانه می‌تواند زمینه‌ساز تأمین آنها باشد. زن و مرد به بودن لطیف و صمیمی با یکدیگر نیاز دارند و اینکه اوقاتی را با هم باشند و با یکدیگر به گفتگو بپردازند و ارتباط کلامی و عاطفی و روحی داشته باشند. لازم است زن و مرد بخشی جدی از اوقات خود را با هم صرف کنند، صرف‌کردنی زنده، توأم با توجه و احترام و قدردانی از یکدیگر^{۱۶} (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۸، ۲۰۲). مودت و رحمت، رعایت حقوق متقابل زن و مرد، تأمین نیازها و ... از مؤلفه‌های میان روابط دو همسر به‌شمار می‌رود.

روابط بیرونی خانواده

در این دسته‌بندی همان‌طور که اشاره شد ارتباط افراد خانواده با دیگران - مهمان و همسایه - مد نظر

است به گونه‌ای که طراحی معماری خانه در عین برآورده ساختن این رابطه درون خانه، مزاحمتی برای دیگر فعالیت‌های جاری در خانه نداشته باشد.

– رابطه با مهمان

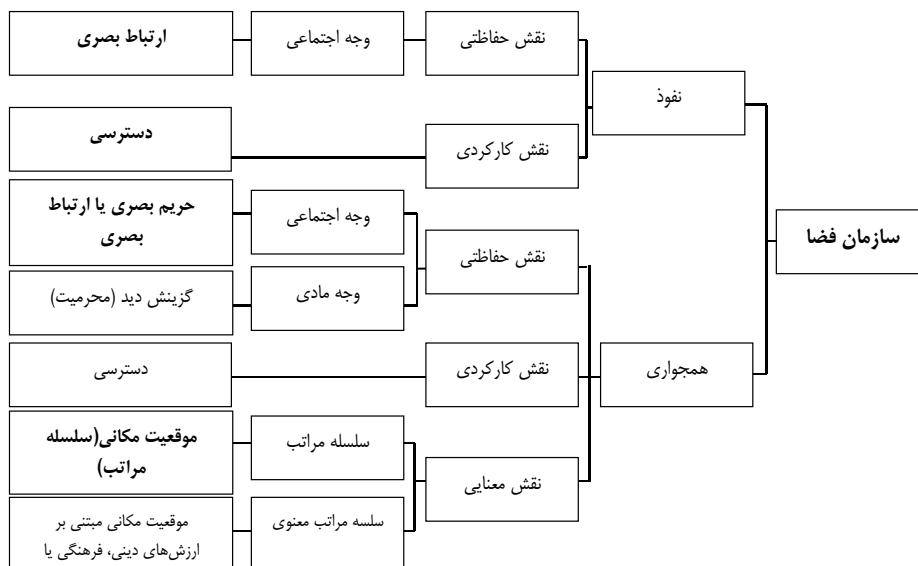
مهمانداری سنت حسنه‌ای است که اسلام بر آن صحه گذاشته است و روایات بسیاری در فضیلت و آداب و رسوم مهمانداری و ثمرات دنیوی و اخروی آن نقل شده‌اند. رسول خدا(ص) فرمود: همانا مهمان با آمدنش روزی خود را از آسمان برای میزبان به همراه می‌آورد و هرگاه غذا خورد خدا به برکت آمدنش نزد آنان آنها را می‌بخشد (الکافی، ۲۸۴).

– رابطه با همسایگان

خداوند در قرآن کریم در برشماری مجموعه‌ای از حقوق اسلامی مسلمانان در قبال یکدیگر، نیکی به چند گروه از جمله همسایگان را به بندگانش سفارش می‌کند: «و به همسایه نزدیک و همسایه دور احسان کن» (نساء، ۳۶). رسول خدا(ص) می‌فرماید: احترام همسایه، مانند احترام مادر، بر انسان لازم است» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۲، ۱۱۶ و ۲۷۴).

سازمان فضایی خانه

سازمان فضایی درون خانه از رابطه میان عرصه‌های عمومی، نیمه عمومی و خصوصی^{۱۸} تشکیل می‌شود. فضای عمومی و فضای خصوصی در رابطه تنگاتنگ با یکدیگرند. در عین اینکه هر یک از آنها اصلیت و اهمیت خود را حفظ می‌کند (گروتز، ۱۳۸۸، ۲۲۴). واضح است که کارکرد واحد مسکونی یک ضرورت است، اما صرف کارکرد برای جلب خشنودی ساکنان واحد مسکونی کفایت نمی‌کند. برای آنکه واحد مسکونی به صورت «خانه» درآید، بهره‌وران باید با آن پیوند برقرارکنند و بتوانند آن را با خویشتن، خواست‌ها، نیازها و آرزوهای خود تطبیق دهند (مایس، ۱۳۸۶، ۱۳۱).

شکل ۳. مؤلفه‌های سازمان فضایی خانه را می‌توان از روابط میان آستانه‌ها به عنوان واسط بین دو فضا استخراج نمود. ارتباط بصری، حریم بصری، دسترسی و سلسله مراتب، جزئیات لازم برای تکمیل مدل راپاپورت را در خصوص سازمان فضایی خانه اسلامی به دست می‌دهد. دیدگاه مایس با زمینه‌های معناگرایانه، به گرایش‌های فرهنگی راپاپورت نزدیک بوده و می‌تواند دستمایه تکمیل اجزای مدل سازمان فضایی خانه بر مبنای دیدگاه اسلامی قرار گیرد.

منبع: اقتباس از پیر فون مایس، ۱۳۸۶

تحلیلگران معتبر برای تنظیم روابط میان فضاها، نظام‌های مختلفی ارائه کرده‌اند. اگرچه تجلی محتوا در کالبدها امری نسبی است، با این حال از آنجا که محتوا برای ظهور در کالبد نیازمند قالب و چارچوب است، بهره‌گیری از این نظام‌های معماری و مؤلفه‌های کالبدی ضروری است. در این نوشتار برای دستیابی به مؤلفه‌های کالبدی رابطه میان فضاها، مطالعات فون‌مایس (۱۳۸۶) درخصوص آستانه‌ها - که نقش رابط میان فضاها را ایفا می‌کنند - مورد توجه قرار گرفته است. نظام پیشنهادی مایس به‌عنوان قالب و چارچوبی برای دستیابی به مؤلفه‌های سازمان فضایی و مستقل از محتوا مورد استفاده قرار گرفته که البته با زمینه‌های معناگرایانه مورد نظر در این نوشتار و با دیدگاه‌های فرهنگی راپاپورت - که در مدل‌سازی استفاده شده است - نیز هماهنگی دارد. در این نوشتار مدل پردازش شده، با مبنای قرارداد مکتب فکری اسلام، با استفاده از مدل کلی راپاپورت و جزئیات بیان شده برای کالبدها، توسط مایس، ایجاد شده است. مطالعات مایس نشان می‌دهد دو گونه رابطه میان فضا، با عنوان نفوذ و همجواری را می‌توان شناسایی نمود. وی برای حدود و آستانه‌ها سه نقش اصلی کارکردی، حفاظتی و معنایی قائل شده است که از آنها می‌توان برای دستیابی به شاخصه‌های کالبدی فضا در روابط میان فضاها بهره جست. نفوذ دو فضا در وجه حفاظتی و کارکردی با ارتباط بصری و دسترسی همراه است. همجواری دو فضا در وجه کارکردی برای دسترسی، در وجه حفاظتی برای گزینش دید (حریم بصری یا ارتباط بصری) و در وجه معنایی، برای ایجاد سلسله‌مراتب به‌کار گرفته می‌شود (مایس، ۱۳۸۶، ۱۵۳). (شکل ۳)

نحوه ارتباط این مؤلفه‌های کالبدی با مبانی به‌دست آمده از شالوده نظری تحقیق، اساس سازمان فضایی خانه را در دیدگاه اسلام شکل می‌دهد. چنانچه بیان شد، این نوشتار سازمان فضایی درون خانه را در نحوه ارتباط فضاهای عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی جستجو می‌کند. منظور از عرصه‌بندی‌های عمومی فضاهایی است که فعالیت‌های مشترک و جمعی افراد خانواده به‌منظور برقراری ارتباطات آنها با یکدیگر و نیز با مهمانان و همسایگان در آنها رخ می‌دهد و عرصه‌های خصوصی محل خلوت افراد خانواده و به‌دور از هرگونه اشراق و تداخل بدون حریم با عرصه‌های عمومی است. عرصه‌های نیمه‌عمومی در خانه را می‌توان فضاهای حدواسط دو عرصه عمومی و خصوصی برشمرد که اختصاص بیشتری به اجتماعات درونی اعضای خانواده دارد. در این نوشتار عرصه‌های عمومی شامل: ورودی، پذیرایی و ناهارخوری مهمان و عرصه‌های نیمه‌عمومی شامل نشیمن خانوادگی، نشیمن خصوصی و آشپزخانه و عرصه‌های خصوصی نیز شامل اتاق خواب والدین و اتاق‌های خواب فرزندان است.

سازمان فضایی خانه بر اساس نیازهای روابط خانوادگی در اسلام

به‌منظور تحقق روابط خانوادگی به‌کارگیری مؤلفه‌های کالبدی حریم بصری، ارتباط بصری، دسترسی و سلسله‌مراتب میان عرصه‌های عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی با یکدیگر و نیز مابین فضاهای هر یک از آنها ضروری است. به‌منظور آگاهی از چگونگی روابط میان این عرصه‌ها در سازمان فضایی خانه، از روش استدلالی و پرسش از خبرگان طراحی خانه بهره گرفته شد.

ویژگی‌های کالبدی عرصه عمومی

درونگرایی از خصیصه‌های معماری در سرزمین اسلامی است (افشارنادری، ۱۳۷۴). بر این اساس و بر طبق اصل حیا و عفت و شاخص احداث خانه با حداکثر پوشش‌گری، اجزای خانه نباید نسبت به یکدیگر اشراق داشته باشند و از ایجاد تداخل‌های بدون حریم به‌ویژه بین عرصه عمومی با سایر عرصه‌ها منع شده است. در این میان ورودی خانه به‌عنوان مرز بین بیرون و درون خانه اهمیت بسزایی دارد تا آنجا که عبور از آن بدون کسب اجازه نهی شده است: «ای اهل ایمان، هرگز به هیچ خانه مگر خانه‌های خودتان تا با

صاحبش اجازه نداشت و وارد نشوید و (چون رخصت یافته، داخل شوید) به اهل آن خانه نخست سلام کنید که این شما را بسی بهتر است، باشد که متذکر شوید» (نور، ۲۷). تأکید بر ورود با کسب اجازه می‌تواند شامل نظر انداختن نیز باشد؛ در شرایطی که گزینش دید و حرکت در ورودی کنترل شده باشد، بر رعایت حریم در ورودی به‌عنوان یکی از اجزای عرصه عمومی تأکید شده است. در روایتی از پیامبر اکرم (ص) نقل شده که سه چیز نور دیدگان را از میان می‌برد که یکی از آنها نظر کردن به داخل اتاق دیگران بدون اذن صاحب آن است (بحارالانوار، ج ۷۳، ۱۰۴). بنابراین ایجاد حریم بصری بین عرصه عمومی - که در بیشتر مواقع برای مهمان‌پذیری ایجاد می‌شود - با سایر بخش‌های خانه با تأکید دین اسلام برای ایجاد حریمت برای اهالی خانه، مد نظر است. ممانعت از دید بین ورودی و فضاهای درونی خانه و همچنین بین پذیرایی و فضاهای نیمه عمومی و خصوصی (ویژگی‌های ۱، ۲، ۳، ۴، ۶ و ۷ در پروفیل پیشنهادی) و نیز ایجاد دسترسی آسان بین آشپزخانه و پذیرایی (ویژگی ۵) در اسلام پذیرفته است زیرا اصل مهمان‌پذیر بودن خانه^{۱۹} را با تسهیل شرایط تقویت نموده بدون آنکه مزاحمتی برای اهالی خانه داشته باشد.

ویژگی‌های کالبدی عرصه نیمه عمومی

در این عرصه ایجاد دید و رفع موانع ارتباط بصری مورد تأکید است. بیشترین ارتباطات افراد خانواده می‌تواند در عرصه نیمه عمومی محقق شود زیرا افراد خانواده در ساعات مختلف روز در این مکان‌ها حضور جمعی بیشتری دارند. ایجاد ارتباط بصری^{۲۰} بین نشیمن و آشپزخانه که مهم‌ترین فضاها در عرصه نیمه عمومی و خانوادگی به‌شمار می‌روند و نیز ایجاد دسترسی آسان بین نشیمن و آشپزخانه مثبت ارزیابی می‌شود. همچنین ارتباط بصری از آشپزخانه و نشیمن به محل ورود به عرصه خصوصی (که محل حضور فرزندان در اوقات مختلف است) و نیز دسترسی آسان بین این بخش‌ها (ویژگی‌های ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲ و ۱۳) موجب روابط هرچه بیشتر افراد خانواده می‌شود و بدین صورت مؤلفه‌هایی همچون افزایش مودت و رحمت در روابط خانوادگی، احترام و نیکی به والدین، همکاری میان افراد خانواده، تربیت فرزندان، هم‌بانی و محبت به فرزندان، تأمین امنیت فرزندان محقق می‌گردد.

ویژگی‌های کالبدی عرصه خصوصی

جایگزینی اتاق والدین بعد از اتاق خواب فرزندان (ویژگی ۱۶) در نظام سلسله‌مراتبی و ایجاد حریم برای آنان، که به‌ویژه در قرآن بر آن تأکید شده است (نور، ۵۸)، لازمه این آیه و آیه پس از آن است. همچنین ایجاد فضایی به‌عنوان نشیمن خصوصی بر تفکیک فضاها مؤثر بوده و درعین حال فضایی مناسب جهت روابط خانوادگی بدون برهم زدن حریم افراد در ساعات مختلف شبانه‌روز در عرصه خصوصی خانه فراهم می‌آورد. ایجاد نشیمن خصوصی و ارتباط بصری بین نشیمن خصوصی و نیمه عمومی (ویژگی ۱۴ و ۱۵)، در عین ایجاد امکان ارتباط بیشتر افراد خانواده، ایجاد مؤلفه‌هایی همچون افزایش مودت و رحمت در روابط خانوادگی، هم‌بانی و محبت به فرزندان، امکان بازی با فرزندان کوچک‌تر، تأمین امنیت فرزندان و تأمین نیازهای مادی و معنوی در روابط خانوادگی مبتنی بر دیدگاه اسلام را تقویت می‌نماید.

پرسش از خبرگان و متخصصان طراحی خانه (روش دلفی)، به‌منظور اعتباردهی به نتایج حاصل از روش استدلالی صورت گرفت. در این مرحله ابتدا پرسش‌نامه‌ای درخصوص رابطه میان سازمان فضایی خانه و مؤلفه‌های روابط خانوادگی، به روش استدلالی و تحلیل محتوای کیفی و مصاحبه از خبرگان موضوع، استخراج و تنظیم و پس از سه بار بازنگری آن توسط متخصصان و اصلاح آن توسط پژوهشگر، روایت آن محقق گردید. سپس از پنج نفر متخصص طراحی خانه در دانشگاه علم و صنعت خواسته شد به سؤالات پرسش‌نامه مزبور امتیازی بین بسیار کم تا بسیار زیاد اختصاص دهند. تخصیص امتیازهای زیاد و بسیار

زیاد نسبت به روابط فضایی پیشنهاد شده که از روش استدلالی به‌دست آمد، حاکی از صحت و اعتبار نتایج و مثبت بودن اصول به‌دست آمده دارد. نتایج این بررسی بر توان اقتناع‌کنندگی مناسبی در دستیابی به سازمان فضایی درون خانه از دیدگاه اسلام دلالت دارد. جدول زیر خلاصه‌ای از نتایج این مرحله از تحقیق را نشان می‌دهد. (جدول ۱)

جدول ۱. سازمان فضا در عرصه عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی، نتایج رفتاری حاصل از آن در روابط خانوادگی و میانگین پاسخ‌ها از حداکثر امتیاز پنج به‌عنوان بسیار زیاد، به هر مؤلفه با استفاده از روش دلفی

مؤلفه‌های سازمان فضایی درون‌خانه	مؤلفه‌های روابط خانوادگی (نتایج رفتاری)	میانگین تأثیرگذاری مؤلفه‌های خانوادگی ^{۲۱}
عرصه عمومی (رابطه فضاهای آن با خود و با عرصه نیمه‌عمومی و خصوصی)	۱. ایجاد حریم بصری بین ورودی و فضاهای درونی خانه	۴/۶
	۲. ایجاد حریم بصری بین پذیرایی و آشپزخانه	۴/۴
	۳. ایجاد حریم بصری بین پذیرایی و نشیمن	۴/۸
	۴. ایجاد حریم بصری بین ناهارخوری مهمان و آشپزخانه	۴/۴
	۵. ایجاد دسترسی مناسب بین پذیرایی (ناهارخوری) و آشپزخانه	۴/۲
	۶. ایجاد حریم بصری بین ناهارخوری مهمان و نشیمن	۴/۲
	۷. ایجاد حریم بصری بین پذیرایی و محل ورود به عرصه خصوصی خانه	۴/۶
عرصه نیمه‌عمومی (رابطه فضاهای آن با خود و با عرصه عمومی)	۸. ایجاد ارتباط بصری بین نشیمن و آشپزخانه	۴/۳
	۹. ایجاد دسترسی آسان بین نشیمن و آشپزخانه	۴/۴
	۱۰. ایجاد ارتباط بصری بین آشپزخانه و محل ورود به عرصه خصوصی (اتاق‌های خواب)	۴/۰۷
	۱۱. ایجاد دسترسی آسان بین آشپزخانه و محل ورود به عرصه خصوصی (اتاق‌های خواب)	۳/۸
	۱۲. ایجاد ارتباط بصری بین نشیمن و محل ورود به عرصه خصوصی (اتاق‌های خواب)	۴/۲۴
	۱۳. ایجاد دسترسی آسان بین نشیمن و محل ورود به عرصه خصوصی (اتاق‌های خواب)	۴/۱۶
	۱۴. ایجاد فضایی به‌عنوان نشیمن خصوصی در عرصه خصوصی	۴/۶
عرصه خصوصی (رابطه فضاهای آن با خود و با عرصه نیمه‌عمومی)	۱۵. ایجاد ارتباط بصری بین نشیمن خانوادگی و نشیمن خصوصی	۴/۳
	۱۶. جایگزینی اتاق والدین بعد از اتاق خواب فرزندان در سلسله‌مراتب قرارگیری فضاها در عرصه خصوصی	۴/۱۵

منبع: نگارندگان

بدین ترتیب مدل نظام ارزش‌های اسلامی طراحی سازمان فضایی درونی خانه (پروفیل) منطبق بر دیدگاه اسلامی به‌صورت ذیل ارائه شده است. (شکل ۴) ویژگی‌های مثبت ارزیابی شده از تأثیر سازمان فضایی درون خانه بر روابط خانوادگی از منظر اسلام گرفته شده است. مدل (پروفیل) به‌دست آمده، در بخش بعدی مقاله و به‌منظور تحقق سنجی آن در طراحی، در آتلیه طراحی معماری یک دوره کارشناسی به‌کار گرفته شده است.

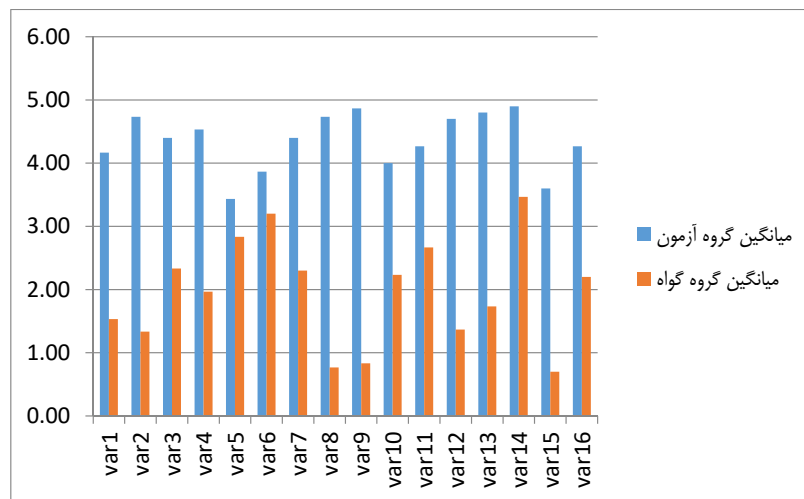
شکل ۴. پروفیل نظام ارزش‌های طراحی سازمان فضایی خانه در دیدگاه اسلام، ویژگی‌های مثبت ارزیابی شده حاصل از بررسی استدلالی و دلفی در سازمان فضایی درون خانه به جهت تحقق روابط خانوادگی اسلامی، نمودار اصول معرفی شده را در سه دسته‌بندی سازمان فضاهای عمومی، نیمه عمومی و خصوصی در ارتباط فضاهای داخلی آنها با یکدیگر و با عرصه‌های مجاور هریک در مؤلفه‌های کالبدی حریم بصری، ارتباط بصری، دسترسی و سلسله‌مراتب منطبق با یافته‌های حاصل از بررسی‌های استدلالی، تفسیری و تحلیلی و دلفی نشان می‌دهد.

منبع: نگارندگان

تحقق سنجی مدل در طراحی

آموزش معماری و جایگاه محتوا در آن برای نظریه پردازان، پژوهشگران و مجریان معماری دغدغه‌ای مهم بوده است. و آنجا که بحث از آموزش طراحی خانه به میان می‌آید، حساسیت امر دوچندان می‌شود. هر آموزش و هر شیوه طراحی نمی‌تواند به سرانجام مطلوب و طرح «پاسخگو» بینجامد. مغفول ماندن بعد محتوایی در طراحی‌های معماری با موضوعات مختلف، یکی از محوری‌ترین مباحث تحقیقاتی در حیطه پژوهش‌های آموزش معماری است (ندیمی، ۱۳۷۰؛ محمودی، ۱۳۸۳؛ نقره‌کار، ۱۳۸۷؛ رنجبر کرمانی، ۱۳۸۹؛ حجت، ۱۳۸۰؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۶؛ و ...). دانشجویان طراحی به‌ویژه در سطوح پایین‌تر طراحی - از جمله طرح معماری خانه - که با مباحث نظری آشنایی کمتری دارند، غالباً در مرحله ارائه کانسپت باقی می‌مانند و قادر به ارائه طرحی منسجم به لحاظ ارتباط فرم و عملکرد با محتوای مرتبط با آن نیستند. بنا به نظر لاوسن (۱۳۸۴)، دانشجویان طراحی اکثراً بیشتر وقتشان را صرف بخش‌های بی‌اهمیت مسئله می‌کنند. وی معتقد است برای طراح بسیار دشوار است که بدانند چه اطلاعاتی را باید در ابتدا گردآوری کند، مگر اینکه مسئله طراحی را قدری بررسی کرده باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد آموزش محتواگرا نیازمند مدل‌هایی است که بتواند زمینه این امر را محقق سازد. برقراری رابطه میان نظر و عمل و به تعبیری محتوا با طراحی، رسالت اصلی اینگونه مدل‌ها است.^{۲۲} این مقاله با هدف اصلی برقراری رابطه میان محتوا و طرح، پس از ایجاد مدل نظام ارزش‌های طراحی سازمان فضایی درون خانه - که رابطه میان مؤلفه‌های

محتوایی روابط خانوادگی و مؤلفه‌های روابط میان فضاها را مبتنی بر فرهنگ اسلامی تبیین می‌نماید - به تحقیق‌سنجی مدل مربوطه در ارتقای محتوا در آموزش طراحی خانه پرداخته است. برای تحقیق‌سنجی مدل به‌دست آمده، آتلیه طرح معماری خانه دوره کارشناسی در سه ترم تحصیلی - با تقسیم تصادفی - به دو گروه ۱۵ نفره آزمون و کنترل دسته‌بندی شد. گروه آزمون منطبق با مدل ارزش‌های به‌دست آمده از روش استدلالی و دلفی، برای سازمان فضایی خانه آموزش دیدند و گروه گواه بدون بهره‌گیری از آن کار طراحی را انجام دادند. داده‌های تحقیق با استفاده از روش سنجش عملکردی و از طریق تعیین رتبه طراحی دانشجویان در معیارهای ۱۶ گانه فوق گردآوری شد. رتبه‌بندی کار دانشجویان توسط نگارندگان در تمامی طرح‌ها صورت گرفت. به‌منظور اعتباردهی به فرایند نمره‌دهی از پنج نفر مدرس طراحی که سابقه تدریس در طراحی معماری خانه را داشتند خواسته شد به شش طرح از مجموع طرح‌های گروه آزمون و شش طرح از مجموع طرح‌های گروه گواه طبق معیارهای مشخص شده امتیازی از صفر تا پنج اختصاص دهند. امتیاز (نمره) صفر به‌منزله حداقل ایجاد معیار مربوطه و پنج به‌منزله حداکثر آن است. گروه ۱۲ نفره منتخب شامل دو طرح از رده پایین، دو طرح از رده میانی و دو طرح از رده بالای هر دو گروه در نمره‌دهی پایانی کلاس در انتهای ترم انتخاب گردید. علاوه بر نمره‌دهی به طرح‌ها در معیارهای ۱۶ گانه فوق، از داوران خواسته شد نمره‌ای به میزان خلاقیت طرح و همچنین نمره‌ای به کل طرح اختصاص دهند تا بر اساس آن بتوان فاکتورهای رقیب را در بررسی‌ها مورد توجه قرار داد. میانگین نمرات گروه آزمون و گواه در شکل زیر نمایش داده شده است. (شکل ۵) داده‌های به‌دست آمده از این مرحله، برای دستیابی به نتایج نهایی با استفاده از آزمون‌های آماری تحلیل و بررسی شد.

شکل ۵. نتایج فرایند نمره‌دهی به طرح‌های دو گروه آزمون و گواه، مقایسه میانگین نمرات داده شده به دانشجویان دو گروه منبع: نگارندگان

بحث و تحلیل

با توجه به مستقل بودن دو گروه آزمون و گواه از آزمون‌های مربوط به نمونه‌های مستقل استفاده شد و از آنجا که داده‌های این تحقیق (امتیازات داده شده به افراد گروه آزمون و گواه توسط استادان) از نوع رتبه‌ای بوده و تعداد افراد دو گروه ۶ نفر است، آزمون‌های ناپارامتری من-ویتنی و کولموگروف-اسمیرنوف برای مقایسه میانگین امتیازات به کار گرفته شد. با توجه به سنجش «تفاوت معنی‌داری میان میانگین امتیازات گروه آزمون نسبت به میانگین امتیازات گروه گواه» برای بررسی در آزمون‌های آماری فرض صفر «نبود تفاوت معنی‌دار میان میانگین‌های دو گروه» در نظر گرفته می‌شود. برای انجام این دو آزمون از نرم‌افزار SPSS18 استفاده شد.

جدول ۲. مقایسه سطح معناداری تفاوت در معیارهای ۱۶ گانه پروفیل در دو گروه آزمون و گواه، با استفاده از نتایج آزمون‌های من-ویتنی و کولموگروف-اسمیرنوف

گروه‌ها	تعداد آزمودنی‌ها	میانگین رتبه‌ها	Mann-Whitney U	Z	سطح معنی‌داری آزمون من-ویتنی	Kolmogorov-Smirnov Z	سطح معنی‌داری آزمون کولموگروف-اسمیرنوف
گروه آزمون	6	9.50	0.000	-2.882	0.002	1.732	0.005
گروه گواه	6	3.50					

منبع: نگارندگان

بررسی نتایج آزمون‌های آماری در ۱۶ متغیر اول، به‌طور مشخص میزان معنی‌داری آزمون من-ویتنی را ۰/۰۰۲ و میزان معنی‌داری آزمون کولموگروف-اسمیرنوف را ۰/۰۰۵ نشان می‌دهد و با در نظر گرفتن درصد اطمینان ۹۵٪ هر دوی این معنی‌داری‌ها از ۰/۰۵ کوچک‌ترند و بنابراین فرض صفر مبنی بر برابری میانگین‌ها در ۱۶ متغیر اول در دو گروه آزمون و گواه رد می‌شود. به‌عبارت‌دیگر می‌توان گفت با رد فرض صفر، میانگین امتیازات داده شده به گروه آزمون دارای برتری معنی‌داری نسبت به میانگین امتیازات گروه گواه است، یعنی دانشجویان گروه آزمون توانسته‌اند سازمان فضایی خانه را نسبت به گروه کنترل نزدیک‌تر به تحقق مؤلفه‌های روابط خانوادگی طراحی نمایند.

جدول ۳. مقایسه سطح معناداری عدم تفاوت معیارخلاقیت در دو گروه آزمون و گواه، با استفاده از نتایج آزمون‌های من-ویتنی و کولموگروف-اسمیرنوف

گروه‌ها	تعداد آزمودنی‌ها	میانگین رتبه‌ها	Mann-Whitney U	Z	سطح معنی‌داری آزمون من-ویتنی	Kolmogorov-Smirnov Z	سطح معنی‌داری آزمون کولموگروف-اسمیرنوف
گروه آزمون	6	7.50	12.000	-0.971	0.394	0.866	0.441
گروه گواه	6	5.50					

منبع: نگارندگان

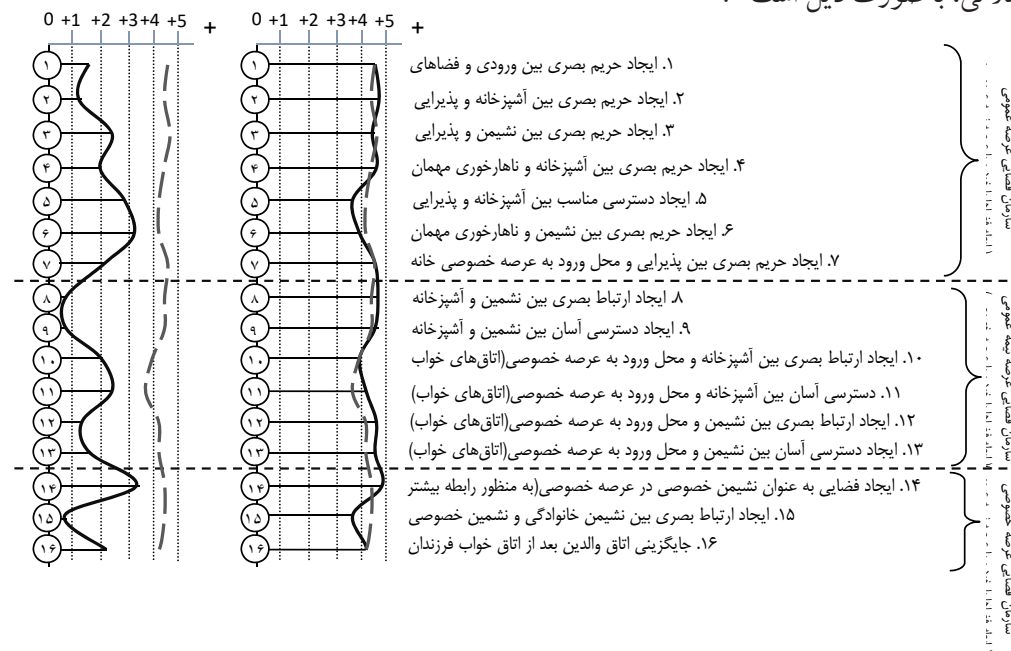
در مورد میزان خلاقیت دانشجویان، سطح معنی‌داری آزمون من-ویتنی ۰/۳۹۴ و سطح معنی‌داری آزمون کولموگروف-اسمیرنوف ۰/۴۴۱ است. با درصد اطمینان ۹۵، هر دوی این آزمون‌ها دارای سطح معنی‌داری بیش از ۰/۰۵ هستند و بنابراین طبق هر دو آزمون شواهد کافی برای رد فرض صفر وجود ندارد و به‌عبارت دیگر در میزان خلاقیت دانشجویان در ارائه طرح، میانگین امتیازات گروه آزمون و گواه به‌طور معنی‌داری متفاوت نیست. پس کاربرد محتوای برآمده از فرهنگ اسلامی توسط دانشجویان گروه آزمون بر خلاقیت آنها تأثیر منفی نداشته است و در این مورد دو گروه آزمون و کنترل تقریباً مشابه هم عمل نموده‌اند.

جدول ۴. مقایسه سطح معناداری عدم تفاوت معیار نمره کلی به طراحی در دو گروه آزمون و گواه، با استفاده از نتایج آزمون‌های من-ویتنی و کولموگروف-اسمیرنوف

گروه‌ها	تعداد آزمودنی‌ها	میانگین رتبه‌ها	Mann-Whitney U	Z	سطح معنی‌داری آزمون من-ویتنی	Kolmogorov-Smirnov Z	سطح معنی‌داری آزمون کولموگروف-اسمیرنوف
گروه آزمون	6	8.50	6.000	-1.932	0.065	0.866	0.441
گروه گواه	6	4.50					

در مورد نمره کلی طراحی سطح معنی‌داری آزمون من-ویتنی 0.065 و سطح معنی‌داری آزمون کولموگروف-اسمیرنوف 0.441 است. با درصد اطمینان 95 ، هر دوی این آزمون‌ها دارای سطح معنی‌داری بیش از 0.05 هستند و بنابراین طبق هر دو آزمون شواهد کافی برای رد فرض صفر وجود ندارد و به عبارت دیگر در این مورد میانگین امتیازات گروه آزمون و گواه به طور معنی‌داری متفاوت نیست. بنابراین این فرض که به کارگیری پروفیل ارزش‌ها در طراحی خانه بر میزان خلاقیت و نمره کلی دانشجویان تأثیر منفی می‌گذارد رد می‌شود، چراکه نتایج تحلیل‌های آماری تفاوت معنی‌داری را میان دو گروه در این دو پارامتر نشان نمی‌دهد.

نمودارهای بررسی تطبیقی پروفیل حاصل از میانگین نمرات اختصاص داده شده به طراحی سازمان فضایی درون خانه توسط دانشجویان گروه آزمون و گواه در مقایسه با پروفیل میزان حاصل از دیدگاه اسلامی، به صورت ذیل است^{۲۳}:

شکل ۶. بررسی تطبیقی میان پروفیل‌های حاصل از طراحی سازمان فضایی درون خانه توسط دو گروه آزمون و گواه با پروفیل مبتنی بر دیدگاه اسلامی. نمودار خط چین پروفیل مبتنی بر دیدگاه اسلامی در سازمان فضایی خانه را نشان می‌دهد، سمت راست: پروفیل حاصل از طراحی سازمان فضایی خانه توسط دانشجویان گروه آزمون تطابق زیادی را با پروفیل اسلامی نشان می‌دهد، سمت چپ: پروفیل حاصل از طراحی سازمان فضایی خانه توسط دانشجویان گروه گواه، تطابق کمی را با پروفیل اسلامی نشان می‌دهد.

منبع: نگارندگان

همان‌طور که شکل‌ها نشان می‌دهند، دانشجویان گروه آزمون نسبت به گروه گواه توانسته‌اند تطابق بیشتری را با نمودار سنجش حاصل از ارزش‌های اسلامی در طراحی سازمان فضایی درون خانه ایجاد نمایند. در عین حال همان‌طور که نتایج آزمون‌های آماری نشان می‌دهد، نتایج دو گروه از حیث میزان خلاقیت و نمره کلی تفاوت معنی‌داری نداشته است، بنابراین می‌توان در عین ایجاد جنبه‌های خلاقانه و زیبایی‌شناسانه توسط دانشجویان در طراحی، نسبت به ایجاد محتواهای صحیح برگرفته از اندیشه اسلامی در طراحی تأکید ورزید.

نتیجه‌گیری

این مقاله تلاش نمود تا مدل ارزش‌های طراحی سازمان فضایی درون خانه را براساس مؤلفه‌های روابط خانوادگی در اسلام ارائه دهد تا بر مبنای آن بتوان سطح تعاملات اجتماعی میان افراد خانواده را افزایش داد. به نظر می‌رسد با رعایت اصول مطرح شده در این پروفیل بتوان نتایج مؤثری در تحقق ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی در روابط خانوادگی و سبک زندگی مبتنی بر اندیشه اسلامی و بالطبع ارتقای آموزش طراحی خانه به دست آورد. پروفیل ارائه شده در این مقاله بر مبنای رویکرد اسلام، در پی انتقال ارزش‌ها و اصول اسلامی به سبک زندگی مردم و ارتقای روابط میان افراد خانواده بوده و مینا را جهان‌بینی اسلام قرار داده است. در عین حال کاربرد مدل سنجش کیفیت محیطی راپاپورت در این مقاله که بر نقش تمایزات فرهنگی در طراحی تأکید می‌نماید، امکان قرائت‌های مختلف مدل را در دستگاه‌های فکری مختلف، فراهم نموده است. اصول به دست آمده برای سازماندهی عرصه‌های عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی از جهت کاربرد مؤلفه‌های کالبدی حریم بصری، ارتباط بصری، دسترسی و سلسله‌مراتب، در تحقق مؤلفه‌های روابط خانوادگی از دیدگاه اسلام ارائه شده است. عرصه عمومی خانه نیازمند ایجاد حداکثر حریم‌های بصری با دیگر فضاهای خانه است و در عرصه نیمه‌عمومی ارتباطات بصری بیشتر و رفع موانع دید باید مورد توجه قرار گیرد. عرصه خصوصی در عین ایجاد امکان اجتماعات کوچک‌تر افراد خانواده در نشیمن خصوصی، حریم فرزندان و والدین را به‌طور جداگانه تأمین می‌نماید. به‌منظور تحقق سنجی مدل به دست آمده در طراحی خانه، پروفیل مربوطه توسط دانشجویان در فرایند طراحی به کار گرفته شد. فرآورده‌های طراحی دانشجویان توسط گروه داوران ارزیابی گردید. نتایج بررسی‌های آماری نشان می‌دهد دانشجویان گروه آزمون علاوه بر دستیابی به نتیجه مثبت در ایجاد محتوای اسلامی در طراحی، نسبت به گروه گواه، از نظر میزان خلاقیت و نمره کلی طرح متفاوت نبودند و ایجاد محتوا بر فاکتورهای رقیب از جمله خلاقیت تأثیر منفی نداشته است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که به‌کارگیری این پروفیل می‌تواند منجر به بهبود ظهور محتوا در طراحی خانه توسط دانشجویان گردد بدون آنکه بر سایر جنبه‌های طرح اثر منفی داشته باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. تعبیر راپاپورت از پروفیل‌های طراحی محیط، کیفیت‌های متنوع محیط‌ها است که وقتی مثبت است، رضایت مردم را فراهم می‌آورد و وقتی که انتخاب می‌گردد، محیط‌های با ویژگی‌های منفی را رد می‌کند (راپاپورت، ۱۳۹۱، ۹۱-۸۹). این تعبیر در متن مقاله بیشتر توضیح داده شده است. جهت مطالعه بیشتر به کتاب فرهنگ، معماری و طراحی نوشته آموس راپاپورت مراجعه گردد.

2. Environment-Behavior Studies
3. ر.ک. کتاب فرهنگ، معماری و طراحی اثر راپاپورت
4. Gifford
5. ابزارهای سنجش راپاپورت در مدل‌سازی ارزش‌های طراحی سازمان فضایی خانه مبتنی بر آموزه‌های اسلام در بخش دوم مقاله مورد استفاده قرار گرفته است.
6. به‌عنوان مثال محدودیت زمین، عوامل اقتصادی، همسایگی‌ها و ...
7. Family Organization
8. اصول موجود در رفتار مابین اعضای خانواده در متون مرتبط به تفصیل ارائه شده است. ر.ک. حقوق از دیدگاه امام سجاد(ع)، سیره نبوی، منطق عملی، سیره خانوادگی تألیف مصطفی دلشاد تهرانی.
9. امام صادق(ع): «خدا بنده‌ای را که فرزند خود را بسیار دوست می‌دارد، مورد رحمت خویش قرار می‌دهد» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۹، ۶۹۹). پیامبر اکرم(ص): «نگاه محبت‌آمیز پدر به‌صورت فرزند عبادت است» و «هر بوسه‌ای که والدین نثار فرزند می‌کنند درجه‌ای مثبت به‌دست می‌آورند» (نوری طبرسی، ۱۹۸۸م).
10. پیامبر اکرم(ص): «سوگند به آنکه جانم به‌دست اوست، مردم هیچ انفاقی نکرده‌اند که دوست‌داشتنی‌تر از گفتار نیک باشد.» (بحارالانوار، ج ۷۱، ۳۱۱). و علی(ع): «سخن بد مگوی، اگرچه از پاسخ درماندی.» (شرح غررالحکم، ج ۲، ۳۳).
11. پیامبر اکرم(ص): «کودکان را دوست بدارید و به ایشان مهر ورزید و چون به آنان وعده‌ای دادید، به وعده خود عمل کنید.» (الکافی، ج ۶، ۴۹)؛ و «از ما نیست کسی که به کودکان و خردسالان رحمت نوردد.» (الکافی، ج ۲، ۱۶۵).
12. از چهار مورد فوق تحقق دو مورد امنیت و تربیت فرزندان از حقوق فرزندان در پیشنهاد سازمان فضایی خانه بیشتر مورد تأکید بوده است.
13. امام صادق(ع): «دیدگان خود را از نگاه به پدر و مادر آکنده مساز مگر از مهربانی و نرمی نسبت به آنان و صدای خود را بالاتر از صدای آن دو مبر، و دست خود را بالای دست آن دو قرار مده، و جلوتر از آنان حرکت مکن.» (الکافی، ج ۲، ۱۵۷).
14. پیامبر(ص): «هر کس کودک خردسالی از نسل خود را خوشحال کند، خداوند در روز قیامت او را خوشحال گرداند.» (کنز العمال، ج ۱۶، ۵۸۶-۵۸۵).
15. علی(ع) فرموده است: «یاری کردن یکدیگر و همکاری در برپا داشتن حق، امانت و دیانت است.» (شرح غررالحکم، ج ۱، ۳۵۰).
16. پیامبر(ص) به روابط خانوادگی پرعاطفه و عاشقانه می‌نگریست و فرمود: «آیا شما را از بهترین همراه در زندگی آگاه نکنم؟ همسری صالح که چون بدو بنگردد شادمان شود.» (مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ۱۰).
17. امام صادق(ع): «همسایه‌داری نیکو، شهرها را آباد و عمرها را طولانی می‌کند.» (اصول کافی ج ۴، ۴۹۱ روایت: ۷)؛ و «همسایه‌داری نیکو، روزی را زیاد می‌کند.» (اصول کافی، ج ۴، ۴۹۰ روایت: ۳).
18. این دستهبندی به‌صورت فضاهای عمومی، نیمه‌عمومی، خصوصی و نیمه‌خصوصی نیز ارائه شده است (بحرینی، ۱۳۷۸).
19. ر.ک. بخش روابط بیرونی خانواده، ارتباط با مهمان.
20. ارتباط بصری و تأثیر آن بر روابط افراد یکی از شاخه‌های مهم روان‌شناسی است که بحث در مورد آن نوشتار مستقلی می‌طلبد. در اینجا رفع موانع بصری از بعد کالبدی، در رابطه میان دو فضا مورد بحث بوده تا زمینه را برای روابط افراد فراهم آورد.
21. میانگین‌های ارائه‌شده حاصل از بررسی دلفی در چهل مورد سؤال پرسش‌نامه‌ای تنظیم شده در پرسش از تأثیر مؤلفه‌های کالبدی ایجاد حریم بصری، ارتباط بصری، دسترسی و سلسله‌مراتب در روابط میان عرصه‌های خانه بر مؤلفه‌های روابط خانوادگی توسط نگارندگان است.
22. این بحث در مقاله دیگری تحت عنوان «بررسی مدل‌های تبیین‌گر رابطه محتوا در طراحی به‌منظور ارتقای جایگاه محتوا در آنها» توسط نگارندگان به تفصیل تشریح شده است.
23. میانگین نمرات داده شده توسط گروه داوران از صفر تا پنج به طرح‌های دانشجویان هرگروه در ۱۶ معیار تعیین شده، مبنای ترسیم پروفیل‌ها بوده است.

فهرست منابع

- قرآن کریم (۱۳۷۴) ترجمه ناصر مکارم شیرازی، دارالقرآن کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، تهران و قم.
- آقالطینی، آزاده (۱۳۹۰) «انسان و خانه: تبیین الگوی تعامل انسان و خانه معاصر در ایران» رساله دکتری معماری، دانشگاه تهران.
- ابو جعفر محمد بن یعقوب الکلینی (۱۳۸۸ ه.ق.) الکافی، دارالکتاب الاسلامیه، طهران.
- افشار نادری، کامران (۱۳۷۴) «همنشینی اضداد در معماری ایرانی» مجله آبادی، سال پنجم، شماره ۱۹، صص. ۶۸-۷۵.
- السیوطی، عبدالرحمن ابن ابی بکر (۱۴۰۱ ه.ق.) الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر، دارالفکر، بیروت.
- الکساندر، کریستوفر (۱۳۸۷) زبان الگو: شهرها، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
- بحرینی، سیدحسین و تاجبخش، گلناز (۱۳۷۸) «مفهوم قلمرو در فضاهای شهری و نقش طراحی شهری خودی در تحقق آن» مجله هنرهای زیبا، شماره ۶، صص. ۱۸-۳۱.
- بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۹) «انعکاس معانی منبعث از جهان بینی اسلامی در طراحی معماری» مجله مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، شماره ۲، صص. ۳۹-۴۸.
- بمانیان، محمدرضا (۱۳۹۰) «بازشناسی مفاهیم معنوی سکونت در مسکن سنتی اقلیم کویری» مجله مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، شماره ۵، صص. ۹۵-۱۰۲.
- بورکهارت، تیتوس (۱۳۶۹) هنر مقدس، ترجمه جلال ستاری، انتشارات سروش، تهران.
- بهشتی، احمد (۱۳۸۵) خانواده در قرآن، مؤسسه بوستان کتاب، مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم.
- پیرنیا، محمد کریم (۱۳۸۱) آشنایی با معماری اسلامی ایران، تدوین غلامحسین معماریان، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
- جمعی از مؤلفان (۱۳۸۲) روانشناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، تهران.
- حائری، حمیدرضا (۱۳۸۸) خانه، فرهنگ، طبیعت، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
- حجت، عیسی (۱۳۸۰) «سنت و بدعت در آموزش معماری» رساله دکتری معماری، دانشگاه تهران.
- حرانی، ابومحمد الحسن بن شعبه (۱۹۷۴) تحف العقول عن آل الرسول، اعلامی للمطبوعات، بیروت.
- حر عاملی (بی تا) وسایل الشیعه، جلد ۱۴، بی جا.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۸) سیره نبوی، منطق عملی، دفتر چهارم: سیر خانوادگی، انتشارات دریا، تهران.
- راپاپورت، ایموس (۱۳۹۱) فرهنگ، معماری و طراحی، ترجمه ماریا برزگر و مجید یوسف نیاپاشا، انتشارات شلفین، ساری.
- رسولی محلاتی، سیدهاشم (۱۳۸۴) غرر الحکم و درر الکلم آمدی (ره) جلد اول، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
- رنجبر کرمانی، علی محمد (۱۳۸۹) «روش سامانه‌ای در طراحی معماری در پرتو بینش اسلامی» رساله دکتری معماری، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
- زارع، لیلا (۱۳۹۰) «شناسایی ویژگی‌ها و اصول طراحی مسکن مطلوب بر پایه تعالیم اسلامی» رساله دکتری معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، تهران.
- سرتیپی پور، محسن (۱۳۸۳) «آسیب شناسی مشکلات مسکن در ایران» مجله صفا، شماره ۳۹، صص. ۲۳-۴۵.
- علاءالدین بنحسامالدین المتقی الهندی (۱۴۰۹ق) کنز العمال فی احادیث الاقوال و الافعال، مؤسسه الرساله، بیروت.
- علی بن محمد الیثی الواسطی (۱۳۷۶ش) عیون الحکم و المواعظ، دارالحدیث.
- عینی فر، علیرضا (۱۳۷۹) «عوامل انسانی-محیطی مؤثر بر طراحی مجموعه‌های مسکونی» مجله هنرهای زیبا، شماره ۸، صص. ۱۰۹-۱۱۸.
- عینی فر، علیرضا (۱۳۸۲) «الگوی برای تحلیل انعطاف‌پذیری در مسکن سنتی ایران» مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۳، صص. ۶۴-۷۷.
- عینی فر، علیرضا (۱۳۸۶) «نقش غالب الگوهای عام اولیه در طراحی محله‌های مسکونی معاصر» مجله هنرهای زیبا، شماره ۳۲، صص. ۳۹-۵۰.

- فرازنیبا، حمیدرضا (۱۳۷۱) «بر آستانه خانه»، مجله صفا، شماره ۵، صص. ۳۶-۴۵.
- فون مایس، پی یر (۱۳۸۶) نگاهی به مبانی معماری، از فرم تا مکان، ترجمه سیمون آیوزیان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- کوپر مارکوس، کلا (۱۳۸۲) «خانه نمادی از خویشتن»، ترجمه احمد علیقیان، فصلنامه فرهنگستان هنر، شماره ۵، صص. ۱۱۹-۸۴.
- گروتز، یورگ (۱۳۸۸) زیبایی شناسی در معماری، ترجمه جهانشاه پاکزاد، عبدالرضا همایون، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸) جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
- لاونسن، برایان (۱۳۸۴) طراحان چگونه می اندیشند، ابهام زدایی از فرایند طراحی، ترجمه حمید ندیمی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- لنگ، جان (۱۳۸۱) آفرینش نظریه معماری، نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران.
- مجلسی، محمد تقی (۱۱۱۱ق) بحارالأنوار، جلد ۷۴، به اهتمام محمد مهدی بن آخوند ملاصالح، تبریز.
- محدث نوری (۱۳۱۳ق) مستدرک الوسائل، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، قم.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۷) میزان الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی، ناشر، دار الحدیث، قم.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۹) میزان الحکمه، نشر مرکز الاعلام الاسلامی، تهران.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۲) منتخب میزان الحکمه، دار الحدیث، تهران.
- محمودی، امیرسعید (۱۳۸۳) «تفکر در طراحی - معرفی الگوی تفکر تعاملی در آموزش طراحی»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۲۰، صص. ۳۶-۲۷.
- محدث نوری (۱۳۱۳ق) مستدرک الوسائل، جلد ۱، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، قم.
- مهاجرى، ناهید، قمی، شیوا (۱۳۸۷) «رویکردی تحلیلی بر نظریه های طراحی کریستوفر الکساندر»، مجله هویت شهر، شماره ۲، صص. ۵۶-۴۵.
- ناری قمی، مسعود (۱۳۸۹) «مطالعه ای معناشناختی در باب مفهوم درونگرایی در شهر اسلامی»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۴۳، صص. ۸۲-۶۹.
- ندیمی، هادی (۱۳۷۰) «مدخلی بر روش های آموزش معماری»، مجله صفا، سال اول، شماره ۲، صص. ۱۸-۴.
- نقی زاده، محمد (۱۳۷۹) «ویژگی های کیفی مسکن مطلوب»، مجله صفا، شماره ۳۱، صص. ۱۰۳-۹۰.
- نقی زاده، محمد (۱۳۸۶) جایگاه فرهنگ اسلامی در آموزش هنر، معماری و شهرسازی، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، تهران.
- نقره کار، عبدالحمید (۱۳۸۷) درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
- نوربرگ شولتز، کریستیان (۱۳۸۹) مفهوم سکونت، به سوی یک معماری تمثیلی، ترجمه محمود امیرباراحمدی، چاپ چهارم، انتشارات آگه، تهران.
- نوری طبرسی، حسین (۱۹۸۸م) مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، آل البيت لاحیاء التراث العربی، بیروت.
- نهج البلاغه (قرن چهارم قمری) گردآوری سید رضی.

- Alexander, Christopher (1977) *A Pattern Language*, Oxford University Press, New York.
- Blunt, Alison & Dowling, Robyn (2006) *Home (Key Ideas in Geography)*, Routledge, London.
- Coolen, Henny & Ozaki, Ritsuko (2004) *Culture, Lifestyle and the Meaning of a Dwelling*, University of Toronto, Toronto.
- Ghafourian, Mitra (2012), *A Correlation Model on Flexible Building Design with User Satisfaction in Residential Unit Plan*, PhD Dissertation, UTM, Malaysia.
- Gifford, R. (1998) *Environmental Psychology, Principles and Practice, Privacy and Human Behavior*,

Allyn and Bacon.

- Montreuil, Christelle (2011) *Impact of Home Modifications on the Meaning of Home for People with Disabilities*, Laval University, Canada.
- Moore, Jeanne (2000) "Placing home in context", *Journal of Environmental Psychology*, Vol 20 (3), Sep 2000, pp. 207-217.
- Rapoport, Amos (1969) *House Form and Culture (Foundations of Cultural Geography Series)*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, N.J.
- Rapoport, Amos (1982) *The meaning of built Environment (A Noverbal Communication Approach)*, Sage Publications, London.
- Roberts-Hughes, Rebecca (2011) *The Case for Space, The Size of England's New Homes*, Royal Institute of British Architects.
- Sixsmith, Judith (1986) "The Meaning of Home: An Exploratory Study of Environmental Experience", *Journal of Environmental Psychology*, 6, pp. 281-298.

Received: 02 December, 2014

Accepted: 22 April, 2015

Islamic Review of Rapoport's Environmental Behavior Study (EBS) for Home Space Design Model and Analyzing its Efficacy in Design

Razieh Labibzadeh, Assistant Professor, School of Art and Architecture, Islamic Azad University, Science and Research Branch (SRB), Tehran, Iran

Mahdi Hamzenejad, Assistant Professor, School of Architecture and Urban Planning, Iran University of Science and Technology (IUST), Tehran, Iran

Abdolhamid Noghrekar, Associate Professor, School of Architecture and Urban Planning, Iran University of Science and Technology (IUST), Tehran, Iran

Mohammad Ali Khanmohammadi, Assistant Professor, School of Architecture and Urban Planning, Iran University of Science and Technology (IUST), Tehran, Iran

Abstract

Home as a dwelling of family is highly effective on the behavior and family members' relationship with together. In this case, designing the home's interior space interactions, on the basis of separated private, semi-private and non-private space zones that is called "Home Space Design", can highly affect the relationship between family members. Home space design model has faced a rapid change through the period of modern evolution. The changing culture of this design model is noticed through the current changes of relations between family members in comparison with the past. This case has been highly effective on home design and its education. Understanding home space design according to family members' relationship parameters in Islam is so important that can affect the improvement of content in student's design. Undergraduate students are usually facing with a conflict in spatial relations of today's residential space design and the previous one, and therefore, offer their design ideas on the grounds of personal creativity and aesthetic cognition of their design tutors. This turns the design process into an independent, individually oriented process. This study aims to present a model for teaching residential design, and to create relationship between content and design based on this model, with regards to the differentiations of private, semi-private and non-private space zones in residential interior spaces (Home Space Design Model), and this will be carried out on the basis of family relations in Islam. This model can connect the content of family relationship in Islam with home interior space design. To achieve the study's aim, environmental behavior study (EBS) of Amos Rapoport was adapted with family relations from Islamic viewpoint. Although Islamic viewpoint is basis of this study for presented home space design, however, use of environmental behavior study (EBS) of Amos Rapoport created possibility for adapting this model for a different cultures. Environmental behavior study of Amos Rapoport has noticed the importance of cultural differences for designing and content of it. In this paper, a suggested model was designed with regards to the Islamic content in the boundaries of Islamic-Iranian concept according to Rapoport's model. The research results were then confirmed by residential design experts, through interviews and questionnaires, and by use of Delphi Method. In the next step, proficiency examination of this model, introduced as an educational tool for home space design model, in the first design studio, was carried out for two undergraduate student groups of analysis and control. Finally, the selected static samples of both groups were examined and confirmed by five residential design experts to validate this analysis. Results show that the analysis group designed their home space system with regard to Islamic thought about family relationship by high percentage, whereas no much difference is noticed in creativity and aesthetic aspects of both examined groups. This shows that although aesthetic aspect of a residence is not independent from its home space design model, the realization of a fine comprehensive design education is achievable through a detailed compliance with the suggested model's priorities.

Keywords: Rapoport, Environmental-Behavior Study Model, home space design, design education, Islam.